

Kapital Qo‘Yilmalar Hisobini Takomillashtirish

Egamberdiyeva Salima Rayimovna 1

Xolmurodov Otabek Normamatovich 2

Shaymardanova Shaxnoza Ollamurat qizi 3

Аннотация:

Mazkur maqola xo‘jalik yurituvchi subyektlarida kapital qo‘yilmalarni hisobga olishda sarflangan kapital xarajatlarni to‘liq va ishonchli aks ettirish hamda buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari va boshqa meyoriy hujjatlar talablari da-rajasiida ilmiy jihatdan tadqiq etishga bag‘ishlangan. Maqolada kapital qo‘yilmalar hisobi va hisobotini hisob ma‘lumotlaridan tashqi foydalanuchilar uchun qulay bo‘lgan variantlari taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: kapital qo‘yilmalar, kapital qo‘yilmalarni o‘zlashtirish, yangi qurilish, ishlab chiqarishini kengaytirish, kapital qo‘yilmalar harakati to‘g‘risidagi hisobot.

1 QMII “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasida dotsenti

2 QMII “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasida katta o‘qituvchisi,

3 QMII Buxgalteriya hisobi mutaxassisligi bo‘yicha magistranti

Kirish. Bozor iqtisodiyoti sharoitida mamlakatimiz iqtisodiyotini barqaror rivojlantirish, shuningdek sanoat tarmoqlari tizimidagi yangi infratuzilmalarning moliyaviy holatini mustahkamlash va iqtisodiy raqobatbardoshligini ta'minlash nihoyatda dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan investitsiya siyosatining o'ziga xos xususiyati mahalliy xomashyo resurslarini chuqur qayta ishlashni ta'minlaydigan, yuqori texnologiyalarga asoslangan yangi ishlab chiqarishlarni tashkil etishga qaratilgan investitsiya loyihalariga ustuvor ahamiyat berilayotganida namoyon bo'lmoqda.

Yurtboshimiz ta'kidlaganlaridek, "iqtisodiy o'sishga, avvalo, raqobatdosh sanoat zanjirlarini yaratish hamda bunday loyihalarga investitsiyalarni ko'paytirish orqali erishiladi." [1]

Mamlakatimizni iqtisodiy rivojlantirishga qaratilgan uzoq muddatli strategik maqsadni amalga oshirishning mantig'i mustaqilligimizning dastlabki kunlaridan boshlangan va O'zbekistonning jahon bozoridagi raqobatdoshligini oshirish va mavqeini mustahkamlashga yo'naltirilgan tarkibiy o'zgarishlar va yuksak texnologiyalarga asoslangan zamonaviy tarmoqlar va ishlab chiqarish sohasini jadal rivojlantirish siyosatini 2021 yildagi asosiy ustuvor yo'nalish sifatida davom ettirishni taqozo etmoqda.

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti SH.M.Mirziyoyev 09.01.2020yilda "O'zbekiston Respublikasining 2020-2022 yillarga mo'ljallangan Investitsiya dasturini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorni imzoladi. [2]

Qaror bilan O'zbekiston Respublikasining 2020-2022 yillarga mo'ljallangan Investitsiya dasturi tasdiqlandi. Unda: 850,5 trln so'm investitsiyalar, shu jumladan 35,5 mlrd AQSH dollari miqdoridagi xorijiy investitsiyalar o'zlashtirilishini nazarda tutuvchi 2020-2022 yillarda kapital qo'yilmalarni o'zlashtirishning yig'ma prognoz parametrlari, shuningdek. 2020-2022 yillarda investitsiyalar va kreditlarni o'zlashtirish hamda jalb qilishning prognoz parametrlari;

-206 ta yangi ishlab chiqarish quvvatlari va 31 mingdan ziyod ish o'rinlari yaratilishini nazarda tutuvchi 2020 yilda yirik ishlab chiqarish obyektlari va quvvatlarini ishga tushirish manzilli dasturi ko'rsatilgan.

Bu o'rinda ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish va mamlakatimizdagi xom ashyo va resurslarga boy mavjud manbalardan oqilona foydalanish asosida yuqori qo'shimcha qiymatga ega bo'lgan yuksak texnologik mahsulotlarni ishlab chiqarishni ta'minlaydigan istiqbolli iqtisodiyot tarmoqlari haqida so'z bormoqda.

Bugungi kunda dunyoning turli mintaqalarida shiddat bilan sodir bo'layotgan jarayonlar va birinchi navbatda, qarama-qarshiliklarning kuchayib borayotgani, jahon bozorlaridagi vaziyatning tez o'zgarayotgani, hali-beri davom etayotgan global pandemiya sharoiti va uning oqibatlari, dunyoning ko'plab davlatlarida investitsiya faolligining susayishi va o'sish sur'atlarining pasayishi mamlakatimiz iqtisodiyotiga ham o'zining salbiy ta'sirini o'tkazmasdan qolmaydi, albatta.

Ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik qayta jihozlash, iqtisodiyotning etakchi tarmoqlarini jadal yangilash biz uchun eng muhim ustuvor vazifa sifatida izchil davom ettiriladi.

Ushbu muammolarning ijobiy hal etilishi, xususansanoat tarmoqlarini moddiy-texnika holatini yaxshilash, ularning ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytirish kapital qo'yimlarni samarali amalga oshirishga bevosita bog'liqdir.

Mamlakatimiz hisob tizimida xo'jalik subyektlarida kapital qo'yimlarni hisobga olishning amaldagi tizimi sarflangan kapital xarajatlarni to'liq va ishonchli aks ettirish, loyihalarni moliyalashtirishga jalb etilgan mablag'larni aniq maqsadga yo'naltirish, kapital qurilishni moliyalashtirishda mablag'lar taqchilligini bartaraf etish hamda qurilishi tugallangan obyektlarni foydalanishga o'z vaqtida topshirilishini ta'minlash imkonini bermaydi. Shuningdek, respublikamizda bu masalalar buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari va boshqa meyoriy hujjatlar talablari darajasida ilmiy jihatdan to'liq hal etilmagan. Bundan tashqari, iqtisodchi olimlar tomonidan kapital qo'yimlar hisobini takomillashtirish bo'yicha hozirgacha bajarilgan tadqiqotlar asosan milliy iqtisodiyot tamoyillariga muvofiqlashtirilgan bo'lib, bu boradagi muammolarning zamonaviy yechimlarini batafsil qamrab olmaydi. Tahlillarning ko'rsatishicha, ayni paytgacha mamlakatimizda kapital qo'yimlar hisobining dolzarb muammolarini kompleks tadqiq etishga, sohada qo'yimlar hisobini xalqaro standartlar asosida tashkil qilish bo'yicha yuzaga kelgan muammolarni hal etishga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilmagan.

Yuqorida ta'kidlangan muammolar tanlangan mavzuning nihoyatda dolzarbligi va zamonaviyligidan dalolat beradi hamda tadqiqot ishining asosiy yo'nalishlari mazmunini belgilaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Respublikamizda buxgalteriya hisobining yangi talablar asosida tashkil etish korxonalar iqtisodiyotida investitsiyalarning muhim tarkibiy qismi hisoblangan kapital quyimlarning ahamiyati, o'ziga xos xususiyatlarini ochib berish zaruriyatini yuzaga keltirmoqda.

Investitsiyalar jarayonida kapital qo'yimlarning o'rnini nazariy jihatdan tahlil qilish zaruriyati tadqiq etilayotgan obyektning o'ziga xosligi bilan belgilanadi. Kapital qo'yimlarni talqini bo'yicha turli iqtisodchilar turlicha yondoshmoqda. K.B.O'razovning ta'kidlashicha, «investitsiya so'zining iqtisodiy mohiyati mablag' kiritishni anglatadi». [3]

K.Eklundning fikricha, «investitsiya - bu kelajakda ko'proq iste'mol qilish imkoniyatiga ega bo'lish uchun ertangi kunga qoldirilgan narsa. Uning bir qismi hozirda ishlatilmasdan zaxiraga qoldiriladigan iste'mol buyumlari bo'lib, boshqa qismi esa ishlab chiqarishni kengaytirishga yo'naltirilgan resurslardir». [4]

Sotivoldiyev A.S.ning fikricha, «korxonada yangi qurilishga, asosiy vositalarni sotib olishga, rekonstruksiya, harakatdagi asosiy vositalarni kengaytirish va quvvatini texnik jihatdan qayta qurollantirishga sarflangan pul mablag'lar kapital qo'yimlar hisoblanadi»[5]

Bu ta'rifda kapital qo'yimlar mazmunini yoritishda ko'proq asosiy vositalarni yaratish va kengaytirishga sarflangan xarajatlarga e'tibor qaratilgan. Ammo, bunda kapital qo'yimlar tarkibi to'liq o'z ifodasini topmagan. Shuningdek, mazkur ta'rifda kapital qo'yimlar sifatida asosan sarflangan pul mablag'lari ta'kidlangan. Kapital qo'yimlar nafaqat pul mablag'lari, balki moddiy mablag'lar (materiallar, nomoddiy aktivlar, uskunalar va boshqalar) ko'rinishida ham bo'lishi mumkin.

Nidlz B., Anderson X. va Kolduell D.larning ta'rificha, «kapital sarflar yoki kapital qo'yimlar bu asosiy vositalar va boshqa uzoq muddatli foydalaniladigan aktivlarni sotib olish va yaratish bilan bog'liq bo'lgan sarflardir». [6]

S.Vohidovning fikricha, «kapital qo'yilmalar bu - xo'jalikning takror ishlab chiqarishini kengaytirish hamda uning sifatini yaxshilashga yo'naltirilgan xarajatlar majmuidir» [7]

Karimov A.A.ning yozishicha, «kapital qo'yilmalar asosiy vositalarni takror ishlab chiqarish, kengaytirish hamda ularning sifat tarkibini yaxshilash xarajatlarning majmuidir». [8]

Mazkur ta'rifda ham kapital qo'yilmalar tavsifi to'liq ochib berilmagan.

G'ulomova F.G.'ning ta'kidlashicha, «kapital qo'yilmalarga asosiy vositalar foydalanishga topshirilgunga qadar ularni sotib olish uchun korxonaning sarflagan xarajatlari kiradi». Bu ta'rif kapital qo'yilmalar mohiyatini to'liq ifodalamaydi. Chunki, kapital xarajatlar faqatgina asosiy vositalarga nisbatan emas, balki nomoddiy aktivlarga nisbatan ham amalga oshirilishi mumkin»[9]

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirish kapital qo'yilmalarni quyidagicha ta'riflashga imkon beradi: «kapital qo'yilmalar - asosiy vositalar va boshqa uzoq muddat davomida foydalaniladigan aktivlarni sotib olish, kengaytirish va yaratish bilan bog'liq investitsiyalardir». ¹

Xulosa qilganimizda, kapital qo'yilmalar mohiyatini to'liq ochib berish, ularni tegishli belgilariga muvofiq aniq tasniflash korxonalarda kapital qo'yilmalarni hisobini oqilona yuritishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodlari. Tadqiqot ishida Respublikamizda, kapital qo'yilmalar hisobini takomillashtirish masalalarini o'rgangan tadqiqotchilarning ilmiy-nazariy qarashlaridan va tadqiqot usullaridan foydalanildi.

Muammoni o'rganishda an'anaviy usullar - ma'lumotlarni taqqoslash, guruhlash, kuzatish, sintezlab tahlil qilishda tashqari, iqtisodiy tahlilning induksiya va deduksiya usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Kapital qo'yilmalarga ehtiyoj har doim katta, ammo ularni moliyalashtirish manbalari - kredit, davlat byudjeti mablag'lari, korxonalar foydasi, amortizatsiya va boshqalar - cheklangan, shuning uchun sarflangan har bir so'm uchun maksimal natijani olish uchun ulardan samarali foydalanish kerak.

Kapital qo'yilmalar hisobini tashkil etishning mavjud varianti tarmoq korxonalarida kapital qo'yilmalarning analitik hisobini to'liq qamrab ololmaydi.

Bugungi kunda tadqiqot obyekti hisoblangan korxonalarda kapital qo'yilmalar bo'yicha axborotlar amaldagi tegishli moliyaviy hisobot shakllarida qisqacha ifodalanmoqda. Ammo, bozor iqtisodiyoti sharoitida turli yangi iqtisodiy infratuzilmalarning vujudga kelishi ushbu infratuzilmalarga nisbatan investorlarning qiziqishini orttirmoqda. Mazkur holatlar investor uchun har bir qishloq xo'jalik korxonasida kapital qo'yilmalar obyektlarini ajratib ko'rsatish zaruriyatini yuzaga keltiradi. Biroq amaliyotda kapital qo'yilmalar harakatini aniq ifodalovchi bunday hisobot shakli mavjud emas. Shu sababli, ilmiy izlanishlar natijalariga asoslangan holda ishda korxonalarining alohida xususiyatlarini aks ettiradigan «Kapital qo'yilmalar harakati to'g'risida»gi hisobot shaklini tavsiya etamiz. (1-jadval).

Jadvalda kapital qo'yilmalar obyekti alohida qatorlarda ajratib ko'rsatilgan va yil boshiga kapital qo'yilmalarning qoldiq qiymati, yil davomida bajarilgan ishlar summasi, tugallanib kapital qo'yilmalar hisobidan chiqarilgan qiymatliklar hamda yil oxiriga kapital qo'yilmalarning qoldiq

¹ Муаллиф томонидан капитал қўйилмалар тушунчасига таклиф этилаётган таъриф

qiymati alohida ustunlarda ifodalangan.

Keltirilgan hisobot shaklining iqtisodiy zaruratini hisobga olib, uni O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligining 2002 yil 27-dekabrda 140-sonli buyrug'iga asosan tasdiqlangan moliyaviy hisobot shakllariga qo'shimcha ravishda kiritish va 6-sonli «Kapital qo'yilmalar harakati to'g'risidagi hisobot» deb nomlash maqsadga muvofiqdir. Ushbu hisobot shakli tashqi va ichki foydalanuvchilar, xususan salohiyatli investorlar uchun kapital qo'yilmalar to'g'risida o'z vaqtida va ishonchli ma'lumotlar olish imkonini yaratadi.

Bu holat xalq xo'jaligi korxonalarida kapital qo'yilmalarga sarflangan xarajatlarni bajarilgan ishlar bo'yicha aniq taqsimlash, xarajatlar hisobining analitik xususiyatini oshiradi va ularni to'g'ri hisobga olish imkonini beradi. Shuningdek, kapital qo'yilmalar tarkibini aniqlashtirish, xarajatlar obyektlarini to'g'ri belgilash va bu xarajatlar nazoratini tegishli javobgarlik markazlari zimmasiga yuklashga asos bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining 21-sonli milliy standartiga ko'ra, uzoq muddatli ijara sarflangan investitsiyalar ijara shartnomasiga asosan 0310-«Uzoq muddatli ijara shartnomasi bo'yicha olingan asosiy vositalar» schyotida hisobga olinadi. Buxgalteriya hisobining 6-sonli «Ijara hisobi» nomli milliy standartiga muvofiq, «ijara quyidagilarga bo'linadi: lizing(moliyaviy ijara), uzoq muddatli ijara, qisqa muddatli ijara.

1-jadval Kapital qo'yilmalar harakati to'g'risidagi hisobotning taklif etilayotgan shakli,
²ming so'mda

T/r	Kapital qo'yilmalarning turlari	Satr kodi	Yil boshiga kapital qo'yilmalarning qoldiq qiymati	Yil davomida bajarilgan ishlar summasi	Tugallanib kapital qo'yilmalar hisobidan chiqarilgan qiymatlik lar	Kapital qo'yilmalarning qoldiq qiymati
1	2	3	4	5	6	7=4+5-6
1.	Tugallanmagan qurilish	010	5565,8	5512	321,9	10755,9
2.	Asosiy vositalarni sotib olish	020	876,7	822,9	124,7	1574,9
3.	Nomoddiy aktivlarni sotib olish	030	0	0	0	0
4.	Asosiy podani shakllantirish	040	432,9	379,1	64,1	747,9
5.	Yerni obodonlashtirishga kapital qo'yilmalar	050	164,5	110,7	23,9	251,3
6.	Uzoq muddatli ijara shartnomasi bo'yicha olingan asosiy vositalarga kapital qo'yilmalar	060	7654,6	7600,8	456,2	14799,2

² Капитал куйилмалар ҳаракати туғрисидаги ҳисоботнинг Муаллиф томонидан таклиф этилаётган шакли

7	Ko'p yillik daraxtlarni ekish va parvarishlashga sarflangan kapital qo'yilmalar	070	165,8	112	21,8	256
8	Boshqa kapital qo'yilmalar	080	54,3	0,5	31,9	22,9
Jami		100	14914,6	14538	1044,5	28408,1

Mazkur obyektlarni obodonlashtirishga sarflangan kapital xarajatlar alohida 0860-«Uzoq muddatli ijara shartnomasi bo'yicha olingan asosiy vositalarni obodonlashtirishga kapital qo'yilmalar» schyotida aks ettiriladi. Ushbu schyot debetida obodonlashtirishga sarflangan kapital qo'yilmalar tasdiqlovchi hujjatlar (dalolatnomalar, naryadlar) asosida aks ettirilib, sarflangan xarajatlar turiga qarab, 1000-«Materiallar hisobi schyotlar», 6710-«Xodimlar bilan mehnat haqi bo'yicha hisoblashishlar», 6990-«Boshqa majburiyatlar» schyoti kreditlanadi.

0860-«Uzoq muddatli ijara shartnomasi bo'yicha olingan asosiy vositalarni obodonlashtirishga kapital qo'yilmalar» schyotida yig'ilgan summani hisobga olishda 0100-«Asosiy vositalar hisobi schyotlari» schyoti tarkibidaga 0112 -«Uzoq muddatli ijara shartnomasi bo'yicha olingan asosiy vositalarni obodonlashtirish» schyoti nomini -«Uzoq muddatli ijara shartnomasi bo'yicha olinib o'zlashtirilgan asosiy vositalar» deb atalsa maqsadga muvofiq bo'lar edi. Chunki obodonlashtirish so'zi tugallanmagan jarayonni bildiradi. Shu bilan birga obodonlashtirilib bo'lingan yerning qiymati 0111-«Yerni obodonlashtirish» schyotidahisobga olinsa ushbu masalagamantiqan to'g'ri yondoshilgan bo'lar edi. Bizningcha 0100-«Asosiy vositalar» schyotlari tizimida 0113-«Uzoq muddatli ijara shartnomasi bo'yicha olingan va obodonlashtirib o'zlashtirilgan asosiy vositalar» schyotini ochish ijaraga olingan va obodonlashtirish suekt tomonidan amalga oshirilganda asosiy vositaning boshlang'ich qiymati va uni obodonlashtirish xarajatlarini aniq hisob-kitobini yuritish imkonini beradi, va ijaraga olinib, obodonlashtirilmasdan ijara to'lovlarini to'lab bo'lgandan so'ng birdansubjekt o'zining asosiy vositalari tarkibiga qabul qilgan asosiy vositalarni farqlari va ularni tahliliy xususiyatlari yanada ortishiga olib keladi. Shuningdek, mazkur obyektlar eskirishini hisobga olish uchun 0200-«Asosiy vositalarning eskirishi hisobi schyotlari» schyoti tarkibida ham 0213-«Uzoq muddatli ijara shartnomasi bo'yicha olingan va obodonlashtirib o'zlashtirilgan asosiy vositalarning eskirishi» schyotini ochish lozim.

Yuqoridagilardan xulosa qilganimizda, xalq xo'jaligi korxonalarida kapital qo'yilmalar hisobini takomillashtirish respublikamizda buxgalteriya hisobini xalqaro standartlar asosida tashkil etish hamda takomillashtirishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi.// Xalq so'zi, 2020yil 30 dekabr 276 (7778).
2. O'zbekiston Respublikasining Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning 09.01.2020 yildagi PQ-4563-sonli "O'zbekiston Respublikasining 2020-2022 yillarga mo'ljallangan Investitsiya dasturini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" giqarori.
3. O'razov K.B. Investitsiyalarning buxgalteriya hisobi va soliqq tortilishi.-T.: Iqtisodiyot va huquq dunyosi. 2003.-168 b.
4. Eklund K. Effektivnaya ekonomika: shvedskaya model.-M.:Ekonomika.1991.-260 s.)

5. Sotivoldiyev A.S., Itkin Y.M. Zamonaviy buxgalteriya hisobi.- T.: O'zbekiston BAMA nashr. I-II-tom. 2002.-122 b.)
6. Nidlz B. i dr. Prinsipi buxgalterskogo ucheta.-M.: Finansi i statistika. 1994.-496 s.)
7. Voxidov S.V. va boshq. Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobining xususiyatlari.-T.: Adabiyot jamg'armasi nashriyoti. 2004.-237 b.)
8. Karimov A.A. va boshq. Buxgalteriya hisobi.-T.: Sharq, 2004.-592 b.)
9. G'ulomova F.G'. Buxgalteriya hisobi bo'yicha amaliy o'q'itilma. 4-chio'arish.-T.: Iqtisodiyot va huquq dunyosi. 1999.-144 b.) (2.92., 57 b.).